

ВИЯВЛЕННЯ СУТНІСНОСТІ ТА САМОПРИЧИННОСТІ ЯК ОСНОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБСТАНЦІЙНОГО ПІДХОДУ В НАУЦІ

¹Житомирський державний університет імені Івана Франка

Субстанційний підхід у науці спрямований на формування цілісної картини світу і полягає у виявленні передбачає виявлення із багатоманітності форм предмета дослідження та властивостей незмінних сутностей. Відтак, основними характеристиками субстанційного підходу у науці є сутнісність та само причинність.

Ключові слова: субстанція, наука, сутність, субстанційний підхід.

Keywords: substance, science, nature, substantive approach.

Одним із недоліків кожної науки є її предметна обмеженість сфери дослідження, а відтак значною мірою виявляється нездатність сформувати цілісну картину світу, задовольняючись локальними вимірами, які, проте, характеризуються внутрішньою цілісністю та упорядкованістю. Така обмеженість долається у філософії, в якій картина світу формується на фундаментальних засадах і фіксується відповідними категоріями, передусім "дух", "матерія", "субстанція", "рух" тощо. Одним із основних підходів до пізнання дійсності, які розроблені у філософії, є субстанційний.

У сучасному науковому дискурсі усталеним є вживання термінів "субстанційний", "субстанціональний", "субстанціальний" та похідні від них, зокрема найбільш поширеним є поняття "субстанціональний підхід". Логічним є питання про змістову відмінність цих понять. Тенденційно у тлумачних словниках сучасної української мови вони подаються як ідентичні. Хоча поняття "субстанційний" відсутнє у деяких словниках взагалі, але можна спостерігати його появу в них та утвердження в науковому обігу загалом в останні десятиліття. Це зафіксовано у Великому тлумачному словнику, в якому зазначено, що "субстанціальне" вживається так саме, як і "субстанціональне" на позначення такого, який стосується субстанції. "Субстанційний" не має прямої прив'язки до обох зазначених термінів, але при цьому вони мають ідентичний зміст [1: с. 1410]. Цікаво, що в деяких словниках можна спостерігати заміщення цим терміном обох попередніх [2: с. 850]. Отже, незважаючи на формальну відмінність усі три терміни є ідентичними по змісту і з часом внаслідок уніфікаційних процесів у мові можуть бути взагалі зведені до одного. А відтак, ідентичними є і поняття "субстанційний / субстанціальний / субстанціональний підхід".

З'ясування змісту поняття "субстанційний підхід" потребує вироблення єдиного концептуально спільного розуміння поняття "субстанція". У історії філософської думки виникали різні підходи до його тлумачення, коли по суті воно ототожнювалося з одного боку із першою сутністю, із субстратом, первинним принципом змінності речей, а з іншого із формою конкретних речей. Поняття "субстанція", "субстанційний" у діяхронічному зрізі до філософського наукового обігу увійшло через праці філософів Стародавнього Риму, передусім у працях Апулія, Сенеки,

Боеція, Цицерона Марія Вікторина. Воно вживалося, по-перше, на позначення реальності та самостійності існування відповідного явища, протиставляючись, таким чином, тим, які не мають тілесного субстрату. Така позиція розкрита Апулєм у праці "Про Платона та його вчення" у контексті перекладу і тлумачення натурфілософії та етики Платона. По-друге, субстанція розуміється як змістовна ознака буття у філософії Сенеки, тобто "речі, які є" є саме тому, що вони мають субстанцію. Отже, характеристика субстанційності, по суті, означала наявність основ тілесної реальності як запоруки її стабільності. Саме виявлення реальності та тілесності як основних характеристик субстанційності дозволило додати до цього поняття нових конотацій: фундаментальність, яка забезпечує істинно-самостійному сущому його онтологічну підставу. Нова якість субстанції певною мірою заперечувала попередні. Так, уже у працях Марія Вікторина ми спостерігаємо спроби розділити поняття "тілесності" та "субстанційності", а у філософії Августина Аврелія чітко прослідковується синонімічне вживання "субстанції" та "сутнісність". [3: с. 115 – 125]. Також "субстанція" розумілась як самодостатність, тобто як річ, яка для свого існування не потребує нічого, крім самого себе (у філософії Р. Декарта); як ступінь розвитку абсолютної ідеї (у філософії Г. Гегеля); як матерія в розвитку форм її руху (у марксистській філософії) і т. д. Загалом виокремилися два підходи до розуміння "субстанції": моністичний та плюралістичний, за якими самостійність субстанції визначається як, відповідно, абсолютна та відносна. Також у філософській традиції є усталеним виокремлення двох ліній аналізу поняття "субстанції", яка бере початки з дискусій мислителів Нового часу: онтологічної та гносеологічної. Якщо перша акцентує увагу на онтологічному розумінні субстанції як граничних засад буття, то друга зосереджує наукові розвідки на методах пізнання субстанції. Одним з елементів гносеологічної лінії можна визначити використання субстанційного підходу для пізнання різних явищ і процесів, що складає основу для пізнання самої субстанції.

Незважаючи на відмінності у тлумаченні, можна визначити спільні характеристики "субстанції", які є визначальними і для сутності "субстанційного підходу". Так, В. Кизима визначає це поняття як граничну засаду, що дозволяє зводити багатоманітність і змінність властивостей до чогось постійного, відносно сталого і постійно існуючого. При цьому наголошується на методологічному аспекті його виявлення, коли субстанція постає деякою реальністю, яка розглянута в аспекті її внутрішньої єдності [4: с. 614]. На єдності усіх форм і станів матерії чи духу як ознаці субстанційності наголошується у філософському словнику авторами І. Андрущенком, О. Вусатюком, С. Лінецьким та О. Шубою [5: с. 796]. Отже, субстанційний підхід до аналізу визначеного дослідником предмета передбачає виявлення із багатоманітності його форм та властивостей незмінних сутностей. Власне, ще у філософії Августина Аврелія чітко прослідковується синонімічне вживання понять "субстанція" та "сутнісність". А у арабовісній філософії у період формування власного мовного понятійно-категоріального апарату, коли співіснували ідентичні поняття грецька транслітерація та арабських відповідників, поняття "субстанція" позначалося через перське *ḡawhar*, яке первісно означало "коштовність". Таким чином підкреслювалося, що найцінніше у речі є її "субстанцією" [3: с. 22]. Сутнісне виявляється у діалектиці сталого і змінного, але останнє у наукових розвідках має нижчий статус власного буття за перше. Антиномічним до субстанційного є акцидентне, яке виражає мінливі й, навіть, випадкові, а отже й несуттєві ознаки досліджуваного

предмету. На основі цього можна визначити одну з основних ознак субстанційного підходу в науці – розкриття сутнісних характеристик об'єкта дослідження, який має різні форми вияву та володіє цілим комплексом властивостей, що змінюються у часі.

Але сутністність та внутрішня єдність за наявності багатоманітності форм як характеристики субстанційності є недостатньою без урахування самопричинності. Стійка стала єдність змісту явища виявляє такий вид буття, який є причиною появи інших видів буття, у той же час воно є самопричинним, тобто по відношенню до нього самого інших причин не може бути. У методологічному аспекті ця характеристика субстанційного підходу акцентує увагу, що основним джерелом зміни форм предмета пізнання є внутрішні фактори, а не зовнішні впливи, що певні явища чи процеси передусім розглядаються як самостійні, поза контекстом умов, в яких вони розкриваються, через діалектику цих внутрішніх чинників. Власне, самопричинність виводиться із сутністності предмета. На цьому наголошував Г. Гегель, визначаючи в "Енциклопедії філософських наук" в частині "Наука логіки", яким чином сутність як основа існування визначає його діалектику через розрізнення тотожності та відмінності. Так, німецький філософ зазначав, що, з одного боку "сутність світиться в собі видимістю, або є чистою рефлексією; таким чином, вона є лише відношенням із собою, але не як безпосереднє відношення, а як рефлексування, вона є тотожністю із собою" [6: с. 269], а з іншого вона є "лише чистою тотожністю й видимістю в самій собі, оскільки вона є заперечуваністю (негативністю), яка відноситься із собою і, відповідно, відштовхуванням себе від самої себе; вона, отже, суттєво містить у собі визначення відмінностей" [6: с. 272]. Таке твердження близьке до спінозівського розуміння поняття "субстанція" як того, "що існує саме в собі й представляється саме через себе, тобто те, подання чого не має потреби в поданні іншої речі, з якої воно повинне було б утворитися" [7: с. 3]. Наприклад, якщо у соціальній філософії предметом є соціальні трансформації, то субстанційний підхід спрямовує дослідження на виявлення змісту і характеру взаємозв'язку його складових (традицій, руху, насилля), які є незмінними незалежно від соціально-історичного контексту. При цьому припускається наявність багатоманітності форми трансформацій, але акцент дослідження робиться не на зовнішніх детермінантах і джерелах (економічних, політичних, соціальних, культурних і т. д.), а на внутрішніх, тобто на компонентах, без яких не відбувається жодна трансформація, тобто, яким чином процеси, що почалися, підпорядковані внутрішнім закономірностям перебігу.

Висновки. Субстанційний підхід у науці спрямований на формування цілісної картини світу і полягає у виявленні передбачає виявлення із багатоманітності форм предмета дослідження та властивостей незмінних сутностей. Відтак, основними характеристиками субстанційного підходу у науці є сутністність (розкриття сутнісних характеристик об'єкта дослідження, який має різні форми вияву та володіє цілим комплексом властивостей, що змінюються у часі) та самопричинність (основним джерелом зміни форм предмета пізнання визначаються внутрішні фактори).

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.
2. Сучасний орфографічний словник української мови: 180 000 слів / Уклад.: В. В. Дубічинський, Н. Я. Косенко. – Х.: ВД "Школа", 2009. – 1024 с.

3. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей [пер. з фр.]. – Том перший. – [вид. друге, випр.]. – К.: Дух і літера, 2011. – 576 с.
4. Кизима В. Субстанція // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 614.
5. Философский словарь. / И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба. – К.: А. С. К., 2006. – 1056 с.
6. Гегель Энциклопедия философских наук / Гегель. – М.: "Мысль", 1974 – . – Т. 1. Наука логики. – 1974. – 452 с.
7. Орынбеков М. С. Проблема субстанции в философии и науке. / М. С. Орынбеков. – Алма-Ата: Наука, 1975. – 176 с.